

ОЦІНКА ЕКОТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Стаття присвячена проблемі розвитку екотуризму як складової сталого розвитку Хмельницької області. Досліджено екотуристичний потенціал Хмельницької області за показниками-стимуляторами (забезпеченість і використання основних туристичних та рекреаційних ресурсів) та показниками-дестимуляторами (ступінь забруднення довкілля), здійснено кластеризацію районів області за рівнем екотуристичного потенціалу для визначення перспектив розвитку екотуризму.

Ключові слова: екотуризм, екотуристичний потенціал, сталий розвиток, інтегральний індекс, кластер, стратегія розвитку.

O. MATEYUK, H. BILETSKA, A. DIACHUK, O. YEFREMOVA

Khmelnytskyi National University

THE ASSESSMENT OF ECOTOURISM POTENTIAL OF KHMELNYTSKYI REGION AS A COMPONENT OF ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article is devoted to the problem of ecotourism development as a component of sustainable development of Khmelnytskyi region. Ecological tourism is considered as a multilateral phenomenon that combines economic, social, environmental and cultural aspects and has a huge potential for continuous progress and sustainable development of the region. Necessary preconditions for intensification of ecotourism development in Khmelnytskyi region are substantiated: significant landscape, historical and cultural, recreational resources and relatively favourable ecological situation. Methods of multidimensional statistical analysis were used: calculation of the integrated index for determining the ecotourism potential of Khmelnytskyi region districts and clustering of k-averages for grouping districts by potential value. The ecotourism potential of Khmelnytskyi region was studied by indicators-stimulators (provision and use of basic tourist and recreational resources) and indicators-disincentives (emissions of pollutants into the atmosphere, discharges into surface waters, number of active industrial enterprises, waste generation), clustering of regions. According to the results of the cluster analysis of the districts of Khmelnytskyi region, their potential for the development of ecological tourism was assessed and three clusters were identified. The directions of ecotourism development in separate districts within the clusters are outlined in accordance with the existing natural, landscape, recreational resources, historical and cultural heritage, and unique mentality of the inhabitants and peculiarities of the area.

Keywords: ecotourism, ecotourism potential, sustainable development, integrated index, cluster, development strategy.

Постановка проблеми. Сьогодні людство чітко усвідомлює, що найголовнішою метою цивілізаційного розвитку суспільства є його сталий розвиток. Суспільство, що стало розвивається, – це суспільство, яке здатне гармонійно будувати відносини «людина – суспільство – природа», і яке досягло розуміння необхідності коєволюційного розвитку суспільства та природи. З огляду на загальносвітові тенденції, стратегія сталого розвитку для будь-якої території передбачає ефективне і раціональне використання ресурсного потенціалу та оптимальне вирішення проблем регіонального розвитку. Вирішення цих завдань сприятиме розвитку екологічного туризму, що дозволить зберегти унікальну красу природних територій, зменшити негативний вплив на довкілля, підвищити екологічну свідомість суспільства, покращити добробут місцевого населення тощо. Туризм як багатостороннє явище поєднує економічні, соціальні, екологічні та культурні аспекти, має величезний потенціал для постійного прогресу та сталого розвитку регіону. Зазначені аспекти актуалізують дослідження тенденцій та виявлення перспектив розвитку екотуризму як складової сталого розвитку на регіональному рівні, у Хмельницькій області зокрема, із врахуванням екотуристичного потенціалу районів області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблематика розвитку екологічного туризму, трактування поняття екологічного туризму висвітлюється у працях О. Бейдика, О. Дмитрука, М. Рутинського, А. Кускова, Л. Жданової, П. Горішевського, В. Храбовченко. Вивченням питання сталого розвитку в туризмі займалися З. Герасимчук, Ю. Зінько, М. Рутинський, А. Кусков, Л. Жданова та інші. Значний внесок у вирішення окремих аспектів розвитку екотуризму на Хмельниччині внесли Г. Білецька, І. Шоробура, І. Журба, В. Кіптенко, О. Маденко та інші. Незважаючи на значний інтерес науковців до питання розвитку екологічного туризму в Україні, проблемі оцінки потенціалу екологічного туризму у Хмельницькій області не приділено належної уваги.

Метою дослідження є оцінка екотуристичного потенціалу Хмельницької області як складової сталого розвитку регіону.

Матеріали та методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, чинні нормативно-правові акти, дані Державної служби статистики та Міністерства культури України. Характер дослідження зумовив використання методів багатомірного статистичного аналізу: розрахунку інтегрального індексу для визначення екотуристичного потенціалу районів Хмельницької області та кластеризації k-середніх для групування районів за значенням потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Одним із перспективних напрямків туризму, що постійно набирає темпів розвитку, є екологічний. Чисельність його прихильників в останні роки безперервно зростає в усьому

світі, а екологічна діяльність набула динамічного розвитку. За прогнозами експертів Всесвітньої туристичної організації, екологічний туризм входить до п'яти основних стратегічних напрямків розвитку туризму на XXI ст.

Саме поняття «екологічний туризм» для нашої країни відносно нове, хоча в країнах Західної Європи, США, Канаді, Австралії та інших такий вид відпочинку вже завоював велику популярність. Основною ідеєю екотуризму є гармонізація стосунків людини з навколишнім природним середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях та підвищення екологічної свідомості суспільства, є популярним і перспективним напрямком індустрії туризму.

Світовий екологічний туризм за останні десятиліття розвивався доволі стрімко, і високий темп його розвитку забезпечив ефективне функціонування туристичного ринку та його стратегічний розвиток навіть за несприятливих економічних умов, фінансових криз та значного збільшення чинників ризику.

Міжнародні стратегії розвитку туристичної індустрії спрямовані на захист культурно-історичної спадщини, боротьбу з бідністю, наслідками змін клімату, попередження подальших кліматичних змін та деградації довкілля, зменшення негативного впливу на довкілля. Важливим кроком стало розроблення у 1996 році Світовою Туристичною Організацією (СТО) та Світовою радою з подорожей і туризму «Порядку денного на XXI століття у сфері подорожей та індустрії туризму». Тоді ж були визначені базові принципи екотуризму – сприяння збереженню, охороні і відновленню екосистем, участь в туристичному процесі місцевих жителів, підтримка культури і інтересів корінних громад. Крім цього, протягом 1990-х років була ухвалена ще низка міжнародних документів [1].

У рамках «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та «Стратегії розвитку туризму та курортів до 2026 року» екологічний туризм є перспективним напрямком розвитку туристичної галузі, який дозволить зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на природне середовище, збільшити в підростаючого покоління об'єм знань про природу і досвід спілкування з нею, покращити добробут місцевого населення тощо [2].

Щодо розвитку екологічного туризму на Хмельниччині, у «Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області до 2020 року», однією із стратегічних цілей є реалізація туристичного потенціалу регіону, згідно якої, визначено такі види діяльності, які потребують першочергової уваги: туристична промоція Хмельниччини; формування бренду та позитивного іміджу області; розвиток зеленого туризму; відновлення історичних пам'яток; розбудова туристичної інфраструктури; збереження довкілля [3].

У дослідженні екотуристичного потенціалу областей України М. Голуб відносить Хмельницьку область до найбільш сприятливих в Україні для розвитку екотуристичної діяльності з високим потенціалом екотуризму [4].

Привабливість Хмельницької області з точки зору туристичного освоєння території пояснюється значними ландшафтними, історико-культурними, рекреаційними ресурсами. Відносно невисока концентрація промисловості, порівняно сприятлива екологічна ситуація також створює необхідні передумови для активізації розвитку туризму. Крім того, вигідне економіко-географічне розташування, цікавий із точки зору історичного генезису статус регіону, що певним чином обумовив унікальну ментальність мешканців Хмельниччини, теж відіграють не останню роль у розвитку туристичного потенціалу регіону. Зокрема, на території Хмельницької області розташовані історико-культурні пам'ятки загальнодержавного значення, найбільша кількість котрих зосереджена у містах Кам'янець-Подільський та Старокостянтинів, а також відповідних районах, селищі Меджибіж.

Основний туристичний потенціал регіону охоплює мальовничу природу (р. Дністер, Товтри, ліси та озера на півночі області), мінеральні води (Нафтуса, Миргородського типу та радонові води), архітектурну спадщину (м. Кам'янець-Подільський, селище Меджибіж, с. Самчики тощо) і санаторії.

В області 522 території та об'єкти природно-заповідного фонду, в тому числі 8 пам'яток садово-паркового мистецтва (Антонінський, Голозубинецький, Малієвецький, Михайлівський, Новоселицький Полонського району, Новоселицький Старокостянтинівського району, Полонський, Самчиківський парки), 39 заказників (включаючи 15 державного значення), 198 пам'яток природи (чотири державного значення), ботанічні сади у м. Кам'янець-Подільський та м. Хмельницький, сім природних заповідників, 24 парки, яким присвоєно статус пам'яток природи/паркового мистецтва (з них – 8 державного значення). Також існують цікаві історико-культурні та культові об'єкти у населених пунктах Сутківці, Антоніни, Губин, Ізяслав, Гриців, Зіньків, Пилява, Жванець, Сатанів, Чернокозинці, Миньківці тощо, спелеологічні – у с. Завалля, зеленого туризму (88 агроосель) – у Кам'янець-Подільському, Шепетівському районах тощо [5].

На території Хмельницької області знаходиться чимало унікальних об'єктів історико-культурної спадщини. Зокрема, на державному обліку перебувають 256 пам'яток археології (із них 11 – національного значення), 255 архітектури (177 – національного значення), 42 пам'ятки монументального мистецтва (1 – національного значення), 2340 пам'яток історії (4 – національного значення), 1 пам'ятка науки та техніки (в тому числі включена до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – Дуга Струве з мережі 265 триангуляційних вимірювальних пунктів, що у першій половині 19 ст. служила для визначення параметрів Землі, її форми та розміру) [6].

Таким чином, серед переваг туристичного потенціалу Хмельницької області встановлено такі: різноманіття природних зон та ландшафтів, багата історико-культурна спадщина та унікальна мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Під екотуристичним потенціалом певної території розуміють сукупність всіх пов'язаних з нею ресурсів – природних і антропогенних об'єктів, явищ, властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристичного продукту та здійснення відповідних екологомістких турів, екскурсій, програм тощо [7].

Враховуючи значну диференціацію районів Хмельницької області за показниками забезпеченості і використання основних туристичних та рекреаційних ресурсів, для визначення перспектив розвитку екотуризму у цих районах здійснено оцінку їх екотуристичного потенціалу.

Нами застосовано метод розрахунку інтегрального індексу, який базується на зведенні різновимірних показників, які характеризують екотуристичний потенціал району. До розрахунку цього показника залучені показники-стимулятори та показники-дестимулятори (за методикою М. Голуб) [4] (таблиця 1). Показниками-стимуляторами є ті показники, зростання значень яких відповідає покращенню рівня потенціалу розвитку екологічного туризму, дестимуляторами – показники, що мають негативний вплив на рівень розвитку об'єктів природно-заповідного фонду.

Таблиця 1

Визначення показників-стимуляторів та дестимуляторів	
Ознака показника	Перелік показників
Показники-стимулятори	археологічні пам'ятки; пам'ятки містобудування та архітектури; пам'ятки монументального мистецтва; історичні та сакральні пам'ятники; площа лісів; площа водоймищ; довжина річок; площа об'єктів природно-заповідного фонду.
Показники-дестимулятори	викиди забруднюючих речовин в атмосферу; скиди в поверхневій воді; кількість активних промислових підприємств; утворення відходів.

Показники для визначення екотуристичного потенціалу визначені за даними [7–9]. Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу вказано у таблиці 2.

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу

№ п/п	Назва району	Позитивні								Негативні			
		пам'ятки культурної спадщини				природні ресурси				активні промислові підприємства, шт	викиди в атмосферу, тис. т	скиди в поверхневій водній об'єкти	утворення відходів
		археологічні	містобудування та архітектури	монументального мистецтва	історичні	ліси, тис. га	водоймища, тис. га	річки, км	об'єкти природно-заповідного фонду, тис. га				
1	Білоградський	9	2	3	52	7,5	0,8	421	946,50	3	0,1	0,1	2494,4
2	Вінковецький	5	3	0	30	9,86	0,57	635	380,80	9	0	0,1	1368,2
3	Волочиський	18	0	2	88	2,2	2,8	763	906,32	19	1,6	1,3	96251,7
4	Городоцький	22	6	0	39	12,7	1	822	69536,57	17	0,2	0,2	4023,2
5	Деражнянський	16	1	0	49	14,09	1,41	895	2715,30	9	0,1	0	24009,7
6	Дунаєвський	11	7	3	87	16,7	0,64	543	2759,44	19	0,3	0,5	26867,8
7	Ізяславський	6	12	2	99	23,9	2,78	673	6876,46	15	0,2	0,3	4452,5
8	Кам'янець-Подільський	44	114	4	113	8	31,3	1052	170863,40	8	9,3	0,2	125852
9	Красилівський	0	13	2	61	9,1	2,9	917	2351,91	2	0,9	0,8	63998,1
10	Летичівський	3	5	2	94	22,1	4,3	571	1482,41	8	0,2	0,4	6412,5
11	Новоушицький	16	0	3	45	15,4	2,7	468	2739,33	3	0,1	0,1	1603,3
12	Полонський	5	0	0	57	16,4	1,8	340	9376,15	3	4,5	1,3	37428,3
13	Славутський	4	0	1	56	26,8	1,2	574	4662,35	9	0,8	0	49115,4
14	Старокостянтинівський	36	12	5	66	8,7	2,1	769	1935,53	4	1,3	2,9	16014
15	Старосинявський	3	0	0	28	3,012	1,5	450	157,20	4	0	0,1	306,4
16	Теофіпольський	2	0	2	55	1,6	0,8	272	191,20	2	0,3	0,8	263155
17	Хмельницький	9	0	1	99	9,9	2,9	939	1191,93	15	1,3	0,7	113843
18	Чемаровецький	30	4	3	65	9,8	0,9	625	38979,24	2	0,1	0,5	21779,2
19	Шепетівський	3	0	2	56	37,6	1,8	680	8902,21	4	0,7	0,2	32003,1
20	Ярмолинський	11	4	0	49	8	0,7	471	1502,00	16	0,1	0,3	9557,6

Процедура нормування для показників-стимуляторів виконувалася за формулою (1):

$$\bar{X}_{ij} = \frac{|x_{ij} - \tilde{x}_j|}{\max/\min x_j - \tilde{x}_j}, \quad i = 1, 2, 3, \dots, n; \quad j = 1, 2, 3, \dots, m, \quad (1)$$

де \bar{X}_{ij} – нормоване значення показника;

x_{ij} – часткові показники екотуристичного потенціалу;

\tilde{x}_j – найгірші значення по кожному показнику з усіх узятих для розрахунків;

$\max/\min x_j$ – найбільші відміни від \tilde{x}_j значення показників;

n – кількість досліджуваних територіальних одиниць;

m – кількість показників, узятих для розрахунків.

Для показників-дестимуляторів стандартизація здійснювалася за формулою (2):

$$\bar{X}_{ij} = \frac{\left| \max/\min x_j - x_{ij} \right|}{\left| \max/\min x_j - \tilde{x}_j \right|}, i = 1,2,3,\dots,n; j = 1,2,3,\dots,m, \quad (2)$$

де \bar{X}_{ij} – нормоване значення показника;

x_{ij} – часткові показники екотуристичного потенціалу;

\tilde{x}_j – найгірші значення по кожному показнику з усіх узятих для розрахунків;

$\max/\min x_j$ – найбільші відміни від \tilde{x}_j значення показників;

n – кількість досліджуваних територіальних одиниць;

m – кількість показників, узятих для розрахунків.

Для розрахунку інтегрального індексу екотуристичного потенціалу використано формулу (3):

$$I_e = \frac{\sum \bar{X}_{ij}}{n}, \quad (3)$$

де I_e – інтегральний індекс екотуристичного потенціалу;

\bar{X}_{ij} – стандартизований показник;

n – кількість стандартизованих показників.

Величина інтегрального індексу екотуристичного потенціалу коливається від 0 до 1 і є безрозмірною, яка виражає акумулятивний ефект урахування різноманітних часткових показників [4].

На основі розрахунку інтегрального індексу, ми змогли отримати інтегровані значення для кожного району Хмельницької області, звідси, усі райони було проранговано відповідно до значень цього індексу (таблиця 3).

Таблиця 3

Результати розрахунків інтегрального індексу

№ з/п	Назва району	Узагальнений показник інтегрального індексу	Ранг району
1	Кам'янець-Подільський	0,757	1
2	Чемеровецький	0,534	2
3	Шепетівський	0,502	3
4	Старокостянтинівський	0,496	4
5	Летичівський	0,486	5
6	Ізяславський	0,485	6
7	Новоушицький	0,481	7
8	Красилівський	0,451	8
9	Білогірський	0,447	9
10	Деражнянський	0,441	10
11	Городоцький	0,427	11
12	Дунавецький	0,424	12
13	Славутський	0,423	13
14	Хмельницький	0,402	14
15	Віньковецький	0,367	15
16	Волочиський	0,354	16
17	Старосинявський	0,351	17
18	Ярмолинецький	0,334	18
19	Полонський	0,326	19
20	Теофіпольський	0,289	20

Відповідно до цього рангування, найвищий показник має Кам'янець-Подільський район, найнижчий – Теофіпольський.

Оскільки, після розрахунку інтегрального показника, за отриманими результатами у деяких районів є схожі значення, застосовано метод кластерного аналізу, основною метою якого є знаходження груп схожих об'єктів за декількома ознаками, у нашому випадку, відібрано ті самі показники, що й для визначення інтегрального індексу екотуристичного потенціалу.

Щоб провести групування районів, обрано метод кластеризації k-середніх. На основі розрахунків виділено 3 кластери (рис. 1).

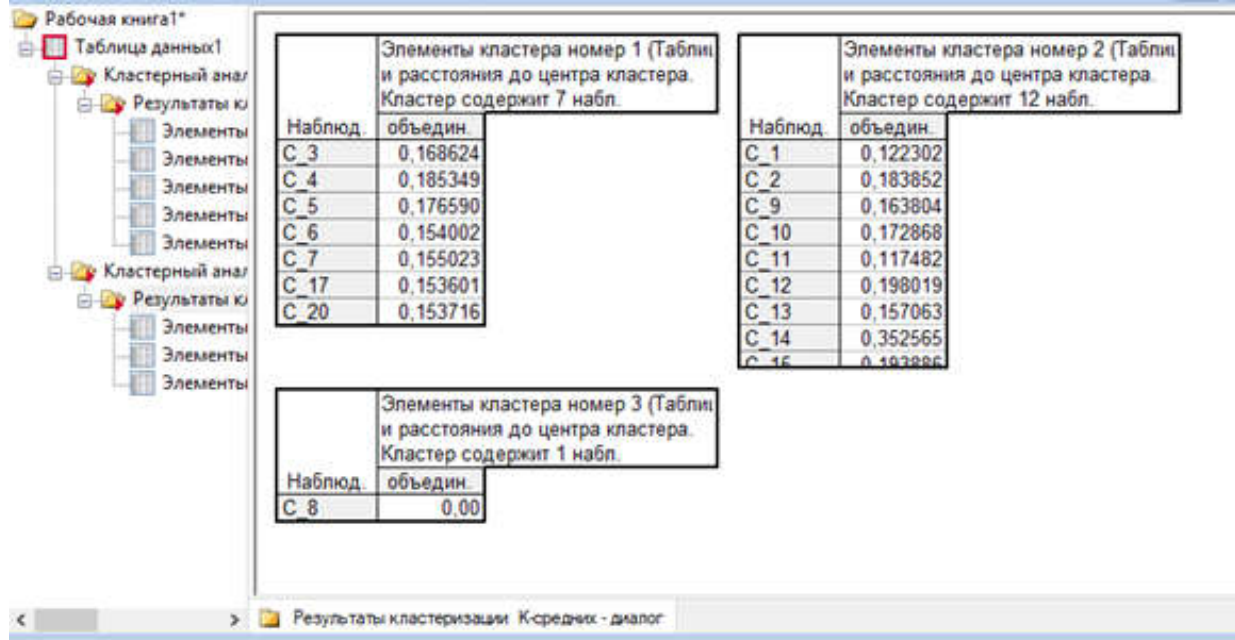

Рис. 1. Результати кластеризації k-середніх

Перший кластер складається з одного об'єкта – Кам'янець-Подільського району. Відокремлення цього району обґрунтовано його показниками, адже він порівняно з іншими, має найвищі значення показників-стимуляторів та помірні значення показників-дестимуляторів, отже його можна характеризувати, як район з високим екотуристичним потенціалом.

До другого кластеру відносяться: Волочиський, Городоцький, Деражнянський, Дунаєвецький, Ізяславський, Хмельницький та Ярмолинецький райони. Кластер характеризується достатньою кількістю природних ресурсів та великим рівнем пам'яток культурної спадщини. Однак наявні чимало активних промислових підприємств, значний рівень викидів забруднюючих речовин у повітря. Тому, другий кластер характеризується середнім екотуристичним потенціалом.

Третій кластер складається з Білогірського, Вінковоцького, Летичівського, Новоушицького, Полонського, Славутського, Старокостянтинівського, Старосинявського, Теофіпольського, Чемеровецького та Шепетівського районів. Для районів, що відносяться до третього кластеру характерна велика частка пам'яток культурної спадщини та природних ресурсів. Водночас, кластер має високі показники кількості активних промислових підприємств та забруднюючих атмосферу викидів, що є стримуючим фактором розвитку екотуризму.

Проведений кластерний аналіз районів Хмельницької області дозволив оцінити екотуристичний потенціал та окреслити напрямки розвитку екотуризму для районів в межах кластерів.

Пропонуємо використати імідж м. Кам'янець-Подільського та найбільший екотуристичний потенціал Кам'янець-Подільського району для формування позитивного сприйняття Хмельниччини як привабливого регіону для екологічного туризму. Варто створити спеціальний інформаційно-довідковий ресурс з інформацією про існуючі екологічні маршрути і тури в межах усієї області; проводити тренінги для туроператорів та місцевих жителів, які задіяні у сфері екологічного туризму; залучати інвестиції в реконструкцію та збереження пам'яток архітектури та історії; реалізовувати програми і проекти, спрямовані на залучення молоді до природоохоронних заходів.

Для районів, що характеризуються середнім екотуристичним потенціалом, варто використовувати наявні культурні, етнічні, національні, фольклорні можливості та природні ресурси для того, щоб розвивати екотуризм, а саме: організувати наукові, культурні заходи (фестивалі, семінари, виставки тощо), завдяки яким можна поширювати інформацію про екотуризм; залучати інвестиції для розвитку інфраструктури територій, які можуть бути потенційними об'єктами екотуризму (наприклад, біля родовищ мінеральних вод у Волочиському та Городоцькому районах); розробити комплекс екотуристичних і екскурсійних програм для різних категорій відвідувачів; облаштувати екологічні стежки і маршрути; здійснювати промоцію рекреаційного потенціалу районів.

Для районів з найнижчим екотуристичним потенціалом, на нашу думку, будуть дієвими такі заходи: покращення якості довкілля районів, забезпечення його екологічної стабільності та привабливості ландшафтів; заохочення місцевого населення до надання послуг сільського (зеленого) туризму; створення або удосконалення інфраструктури (в тому числі за допомогою залучення інвесторів), необхідної для якісного обслуговування відвідувачів.

Висновки. Таким чином, за результатами кластерного аналізу районів Хмельницької області оцінено їх потенціал розвитку екологічного туризму і виділено три кластери, більш детальний аналіз окремих ознак та особливостей яких дозволив сформулювати напрями розвитку екотуризму у окремих районах в межах кластерів відповідно до існуючих природних, ландшафтних, рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини, унікальної ментальності мешканців та особливостей місцевості. Отримані результати допоможуть розробити стратегію розвитку екологічного туризму Хмельницької області, у чому вбачаємо перспективи подальших розвідок.

Література

1. Jacobson S., Robles R. Ecotourism, sustainable development, and conservation education: development of a tour guide training program in Tortuguero, Costa Rica. *Environmental Management*. p. 701–713.
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» України [Електронний ресурс] : указ президента України від 12.01.2015 № 5/2015. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/5/2015> (дата звернення 29.09.2019).
3. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки [Електронний ресурс] : затверджено розпорядження голови Хмельницької обласної державної адміністрації 26 грудня 2011 року № 504/2011-р. // Офіційний сайт Хмельницької обласної державної адміністрації – Режим доступу : https://adm-km.gov.ua/doc/doc37_RD_Strategy.pdf (дата звернення 09.10.2019).
4. Голуб М. О. Наукові підходи до визначення потенціалу екологічного туризму / М. О. Голуб // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2015. – Т. 20, Вип. 1 (1). – С. 41–45.
5. Баженова С. Е. Сучасний стан туристичної галузі в Хмельницькій області / С. Е. Баженова // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету І. Огієнка. Економічні науки. – 2013. – Вип. 8. – С. 314–315.
6. Щепанський Е. В. Рекреаційне районування Хмельницької області / Е. В. Щепанський // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 1. – С. 156–161.
7. Хмельниччина : науково-популярне видання про історію, культуру та природу Хмельниччини / упорядник Т. С. Колесниченко. – Хмельницький : «Поліграфіст», 2017. – 176 с.
8. Райони Хмельницької області / Хмельницька обласна державна адміністрація [Електронний ресурс] / Режим доступу : https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=60550 (дата звернення 24.09.2019).
9. Офіційний сайт Головне управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.kmtm.ukrstat.gov.ua/ukr/index.h

References

1. Jacobson S., Robles R. Ecotourism, sustainable development, and conservation education: development of a tour guide training program in Tortuguero, Costa Rica. *Environmental Management*. p. 701–713.
2. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» Ukrainy [Elektronnyi resurs] : ukaz prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/5/2015> (data zvernennia 29.09.2019).
3. Stratehiia rehionalnoho rozvytku Khmelnytskoi oblasti na 2011-2020 roky [Elektronnyi resurs] : zatverdzheno rozporiadzhennia holovy Khmelnytskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii 26 hrudnia 2011 roku № 504/2011-r. // Ofitsiyni sait Khmelnytskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii – Rezhym dostupu : https://adm-km.gov.ua/doc/doc37_RD_Strategy.pdf (data zvernennia 09.10.2019).
4. Holub M. O. Naukovi pidkhody do vyznachennia potentsialu ekolohichnoho turyzmu / M. O. Holub // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Ekonomika. – 2015. – T. 20, Vyp. 1 (1). – S. 41–45.
5. Bazhenova S. E. Suchasnyi stan turystychnoi haluzi v Khmelnytskii oblasti / S. E. Bazhenova // Visnyk Kamianets–Podilskoho natsionalnoho universytetu I. Ohiiienka. Ekonomichni nauky. – 2013. – Vyp. 8. – S. 314–315.
6. Shchepanskyi E. V. Rekreatsiine raionuvannia Khmelnytskoi oblasti / E. V. Shchepanskyi // Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava. – 2002. – № 1. – S. 156–161.
7. Khmelnychchyna : naukovo-populiarne vydannia pro istoriiu, kulturu ta pryrodu Khmelnychchyny / uporiadnyk T. S. Kolesnychenko. – Khmelnytskyi : «Polihrafist», 2017. – 176 s.
8. Raiony Khmelnytskoi oblasti / Khmelnytska oblasna derzhavna administratsiia [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu : https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=60550 (data zvernennia 24.09.2019).
9. Ofitsiyni sait Holovne upravlinnia statystyky u Khmelnytskii oblasti [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : www.kmtm.ukrstat.gov.ua/ukr/index.h

Рецензія/Peer review : 17.5.2020 р.

Надрукована/Printed : 12.6.2020 р.
Прорецензовано редакційною колегією